

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ

У сучасних умовах комплексної трансформації політико-правової системи України судова реформа посідає центральне місце як системоутворюючий елемент державного будівництва та інституційної модернізації. Її значення

виходить далеко за межі суто юридичної площини, оскільки ефективна судова влада виступає ключовим гарантом функціонування принципу верховенства права, рівності всіх учасників суспільних відносин перед законом та реального забезпечення механізму стримувань і противаг між гілками влади. Саме суд, як незалежний арбітр, визначає баланс між приватними правами особи та публічними інтересами держави, формуючи довіру до всієї правової системи.

Особливої ваги судова реформа набуває в економічному вимірі. Стабільність та передбачуваність судової практики безпосередньо впливають на інвестиційний клімат держави, адже інвестори оцінюють не лише податкові умови чи регуляторну політику, але й рівень захисту права власності, ефективність виконання контрактів та швидкість вирішення господарських спорів. У цьому контексті судова система виступає своєрідною «інфраструктурою довіри», без якої неможливе масштабне залучення іноземного капіталу, особливо в умовах післявоєнного відновлення економіки України. Крім того, реформування правосуддя є одним із ключових критеріїв європейської інтеграції України, оскільки переговорний розділ 23 «Судова влада та фундаментальні права» передбачає повну імплементацію стандартів Європейського Союзу та Ради Європи.

Ретроспективний аналіз розвитку судової системи України дозволяє

виокремити кілька послідовних етапів її еволюції. Перший етап становлення (1992–2001 рр.) характеризувався формуванням базових конституційних засад правосуддя, закріплених у Конституції України 1996 року. Водночас у цей період значною мірою зберігалися радянські організаційні підходи до побудови судової системи, що проявлялося у надмірній централізації та недостатній інституційній автономії судів.

Другий етап так званої «малої судової реформи» (2001–2010 рр.) був пов'язаний із прийняттям нового Закону «Про судоустрій України», розвитком спеціалізованих судів та спробами впровадження більш чіткої трирівневої системи судочинства. Попри певний прогрес, цей період не забезпечив повного подолання політичного впливу на судову владу.

Третій етап (2010–2014 рр.) характеризувався посиленням централізаційних тенденцій та зростанням залежності судової системи від політичної влади. У цей період відбулося суттєве зниження рівня суспільної довіри до судів, що підірвало легітимність судових рішень та ефективність правозастосування.

Сучасний конституційний етап, який розпочався у 2016 році, став найбільш системним з точки зору глибинних інституційних змін. Він був ініційований масштабними змінами до Конституції України щодо правосуддя, ліквідацією інституту п'ятирічного призначення суддів та створенням нового Верховного Суду. Водночас цей етап супроводжується значними викликами, серед яких особливо виділяються кадровий дефіцит, інституційна перевантаженість судової системи (понад 2000 вакансій у судах різних рівнів), низький рівень суспільної довіри (на рівні 5–10%), а також вплив воєнного стану, який вимагає забезпечення безперервності здійснення правосуддя навіть в умовах активних бойових дій та релокації судів.

Концептуальні засади сучасної судової реформи ґрунтуються на принципі верховенства права, який передбачає пріоритет прав і свобод людини над державним інтересом у випадку їх конфлікту. У цьому контексті закон розглядається не як тотожний праву інструмент, а як його

формалізоване відображення, що має відповідати критеріям справедливості, пропорційності та правової визначеності. Важливим є також імплементація міжнародних стандартів, зокрема статті 6 Європейської конвенції з прав людини, практики Європейського суду з прав людини, висновків Венеційської комісії та рекомендацій Консультативної ради європейських суддів.

Інституційна складова реформи передбачає глибоку трансформацію ключових органів суддівського врядування, зокрема Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Запровадження Етичної ради з міжнародною участю стало важливим механізмом очищення судової системи від недоброчесних кадрів та подолання корпоративної замкненості. Окрему роль відіграє Громадська рада доброчесності, яка забезпечує громадський контроль за процесами кваліфікаційного оцінювання суддів.

Організаційно-структурні зміни спрямовані на оптимізацію судової системи та підвищення її ефективності. Це включає реформування Конституційного Суду України через конкурсні процедури за участі незалежних експертів, модернізацію Верховного Суду з акцентом на уніфікацію судової практики, а також ліквідацію неефективних інституцій, таких як Окружний адміністративний суд міста Києва. Водночас створюються нові спеціалізовані суди, зокрема антикорупційний, інвестиційний та суд з питань інтелектуальної власності.

Важливим напрямом є також оптимізація судової мережі шляхом укрупнення судів першої інстанції, що дозволяє більш рівномірно розподілити навантаження між суддями та підвищити якість розгляду справ.

Окремий блок реформи становить цифровізація судочинства. Впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечує автоматизацію процесів розподілу справ, електронний документообіг та доступ учасників процесу до матеріалів справи в онлайн-режимі. Інтеграція з державними цифровими сервісами, такими як «Дія», значно спрощує комунікацію громадян із судовою системою. У перспективі передбачається використання елементів штучного інтелекту для

допоміжного аналізу судової практики та підготовки проєктів процесуальних документів у нескладних справах.

Попри досягнуті результати, судова реформа стикається з низкою системних ризиків. Серед них – опір частини суддівського корпусу змінам, політична зацікавленість у збереженні впливу на судові рішення, фінансова недостатність судової системи, а також наслідки воєнних дій, що призводять до руйнування інфраструктури та кадрового виснаження, особливо у прифронтових регіонах. Додатковою проблемою залишається відтік кваліфікованих працівників апарату судів через низький рівень оплати праці.

У цьому контексті важливим елементом розвантаження судової системи виступає розвиток альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації та третейського розгляду. Їх широке впровадження здатне суттєво зменшити навантаження на суди загальної юрисдикції та підвищити ефективність захисту прав громадян.

У підсумку слід зазначити, що судова реформа в Україні перейшла від етапу концептуального формування до стадії практичної імплементації. Наразі ключовим завданням є не стільки розробка нових нормативних актів, скільки ефективне впровадження вже прийнятих інституційних змін, подолання кадрового дефіциту та забезпечення реальної незалежності судової влади. Кінцевою метою реформи є створення сучасної, технологічно розвиненої, професійної та суспільно довіреної судової системи, яка стане надійним гарантом верховенства права та інтеграції України до європейського правового простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.
2. Про медіацію : Закон України від 16 листоп. 2021 р. № 1875-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 11. Ст. 47.
3. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного

судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 черв. 2021 р. № 231/2021. Офіційний вісник України. 2021. № 48. С. 13. Ст. 2928.

4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

5. Судова реформа в ній, проблеми та можливі шляхи їх вирішення / О. В. Малишев та ін. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2024. Вип. 2 (106). С. 115–128.

6. Чудик Н.О. Судова реформа – вагомий крок до Європейського правосуддя. Актуальні проблеми правознавства. 2017. № 3. С. 193-196

7. Чудик Н.О., Колесніков А.П., Канюка В.Є. Інституційно-правові детермінанти модернізації єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в умовах цифрової трансформації правосуддя. Актуальні проблеми правознавства. 2025. № 1. С. 55-61